

De Dynamiek van Regionalisering in Lokaal Bestuur

Een Onderzoek naar Regionalisering in Coalitieakkoorden en een
Vergelijking met Zienswijzen van Gemeenteraadsleden

Zieren, D.J. (Daan)

Datum: 24 mei 2023

Begeleider: Dr Brandon Zicha

Een gedeeltelijke vertaling van de bachelor scriptie (origineel in het Engels) ter voltooiing van de bachelor Liberal Arts and Sciences: Global Challenges met specialisatie in Governance, Economics and Development.

Leiden University College, Universiteit Leiden

Samenvatting

Gemeenteraadsleden hebben hun bezorgdheid geuit over een groeiende trend van intergemeentelijke samenwerking om gemeentelijke taken uit te voeren. In het bijzonder uiten zij hun zorgen over het verlies van controle over gemeentelijke taken en het verlies van macht om de uitvoerende macht ter verantwoording te roepen. In dit onderzoek wordt onderzocht in hoeverre het College van B&W deze zorgen verwerken in gemeentelijke coalitieakkoorden en hoe zij regionale samenwerking rechtvaardigen. Het doel van het onderzoek is om een beeld te krijgen van de dynamiek van regionale samenwerking binnen de context van de gemeentepolitiek.

Door middel van kwalitatieve inhoudelijke analyse brengt dit onderzoek de sentimenten, doelstellingen en sturingsmechanismen voor regionale samenwerking in acht geselecteerde gemeentelijke coalitieakkoorden uit 2018 in kaart. Door middel van eerdere enquêtes onder raadsleden over regionale samenwerking zijn vijf hypothesen opgesteld over de houding van gemeenten tegenover regionale samenwerking, de redenen voor regionale samenwerking en de democratische controle van regionale samenwerking. Verder zijn drie hypothesen opgesteld die de verwachting uiten dat kleinere gemeenten, gemeenten met hogere uitgaven aan intergemeentelijke samenwerking en gemeenten met raadsbrede akkoorden kritischer zullen zijn naar de democratische controle van regionale samenwerking. De onderzoeksvraag luidde: In hoeverre weerspiegelen coalitieakkoorden de zorgen van gemeenteraadsleden over regionale besluitvorming?

De tekstanalyse van coalitieakkoorden bevestigt drie hypothesen en verwerpt vijf hypothesen. Regionale samenwerking is een essentieel onderdeel geworden van lokaal bestuur, waarin zowel raadsleden als het gemeentelijke bestuur de waarde van regionale samenwerking erkennen. Beide rechtvaardigen regionale samenwerking vanwege een efficiënter en effectiever gemeentelijk bestuur. Uit dit onderzoek bleek echter dat coalitieakkoorden geen afspiegeling zijn van de zorgen van raadsleden over regionalisering voor het mogelijke verlies van democratische controle. Coalitieakkoorden nemen de zorgen over een verlies van gemeentelijke controle van gemeenteraadsleden nauwelijks weg en stellen geen concrete maatregelen voor om regionale overheden onder de loep te nemen. Daarnaast wijst dit onderzoek op verschillende andere verbanden. Gemeenten die relatief meer uitgeven aan regionale samenwerking zullen waarschijnlijk het verlies van gemeentelijke regie eerder erkennen. Dit onderzoek kon echter niet bevestigen dat kleinere gemeenten of gemeenten met raadsbrede akkoorden kritischer zijn naar de democratische

controle van regionale samenwerking. Grotere gemeenten voelen zich wel eerder verantwoordelijk voor de regio, terwijl kleinere gemeenten eerder de nadruk leggen op het nastreven van lokale belangen in de regionale samenwerking.

Deze bevindingen wijzen op het gebrek aan erkenning van de opschaling van lokaal bestuur in de lokale politiek en verder op de prioriteit van efficiëntie en effectiviteit boven democratische controle. Meer onderzoek zou gedaan kunnen worden naar manieren hoe regionale overheden verantwoording kunnen afleggen aan gemeenteraadsleden en burgers.

Introductie

Gemeenteraden vormen de hoeksteen van de lokale democratie in Nederland. De raden laten de voorkeuren van burgers tot uiting komen in de lokale besluitvorming en houden de lokale overheid verantwoordelijk. In de afgelopen decennia heeft het gemeentebestuur in Nederland een reeks van veranderingen doorgemaakt met uiteenlopende effecten. Deze effecten hebben geleid tot een sterke toename van intergemeentelijke samenwerkingen, tot het punt waarop gemeenten gemiddeld deel uitmaken van 33 intergemeentelijke samenwerkingsverbanden, 22 procent hoger dan de gemiddelde partnerschappen in 2017 (Regioatlas, 2020). In 2021 bleek uit onderzoek van Nederlandse media dat regionale samenwerkingsverbanden ongeveer een kwart van het totale gemeentelijke budget van 65 miljard euro bedragen (Leeuw, 2021). Het is onduidelijk hoe de groeiende regionale samenwerking en de uitgaven van regionale overheden democratisch worden gecontroleerd, vooral gezien het feit dat de rol van gemeenteraden, die de democratisch gekozen macht in gemeenten vormen, de afgelopen decennia aanzienlijk is veranderd.

Het belang van lokale overheden is benadrukt door filosofen en politieke denkers, wat teruggaat op Aristoteles' denken over de stadstaat als de hoogste vorm van politieke organisatie (Shields, 2022). Een van de twee voorwaarden voor goed lokaal bestuur herhaald door verschillende denkers zijn: Lokale overheden moeten klein genoeg moeten zijn om de participatie van burgers te waarborgen, en groot genoeg om de behoeften van burgers te voorzien (Shields, 2022; Bertram, 2023; Burke, 2003; Dahl, 1961). In Nederland is de politieke participatie de laatste eeuwen afgenomen, vooral in meer landelijke gebieden (de Voogd & Cuperus, 2021). Ondertussen is de polarisatie toegenomen door onder andere “regionale wrok”, het sentiment dat de eigen regio niet goed wordt behandeld door andere regio's, wat gecorreleerd is met populistische opvattingen (de Lange et al., 2021). Deze ontwikkelingen roepen de vraag op waardoor de politieke participatie is afgenomen en de burgers ontevreden zijn over de politieke responsiviteit. Dit onderzoek zal proberen een breder kader van aanjagers van polarisatie, fragmentatie en het verlagen van politieke participatie te verrijken door een analyse van veranderend lokaal bestuur door regionalisatie in Nederland.

De dualiseringswet van 2002 heeft de rol van de gemeenteraad in Nederland opnieuw gedefinieerd door het verder benadrukken van de representatieve rol van de gemeenteraad. (Denters et al., 2008). Nederlandse gemeenteraden worden geacht de agenda te bepalen, de zorgen van lokale burgers te uiten en het lokale bestuur onder de loep te nemen (Derksen &

Schaap, 2007). De lokale overheid, bestaande uit burgemeester en wethouders, heeft sinds 2002 een meer uitgesproken uitvoerende rol dan de gemeenteraad, zoals blijkt uit het feit dat wethouders geen lid meer zijn van de gemeenteraad (Denters et al., 2008). Burgemeesters en wethouders treden vaak op als vertegenwoordigers van gemeenten in regionale samenwerkingsverbanden en nemen vaak besluiten met andere burgemeesters of wethouders uit andere gemeenten (Boogers et al., 2016). Hoewel leden van de lokale overheid een aanzienlijk grotere kans hebben om te worden betrokken bij de regionale besluitvorming dan gemeenteraadsleden, worden burgemeester en wethouders ook beperkt door het groeiende aantal regionale samenwerkingsverbanden waaraan zij een deel van hun bevoegdheid delegeren (Boogers et al., 2016).

Een belangrijke ontwikkeling is het afnemende aantal gemeenten, dat door gemeentelijke samenvoegingen daalde van 801 in 1981 naar 342 in 2023 (CBS, 2023). Bovendien is een reeks taken van *de rijksoverheid* sinds de jaren 1970 gedecentraliseerd naar gemeenten en regionale instanties om de efficiëntie te verhogen (Boogers & Reussing, 2019). Het meest opvallend in 2015 waren de decentralisaties van jeugdzorg, inkomen en werk, en langdurige zorg, die de taken van gemeenten substantieel vergrootte. Tegelijkertijd is er een trend van regionalisering binnen het lokale bestuur, waarbij gemeenten samenwerken met andere gemeenten om hun taken uit te voeren. Literatuur over het Nederlandse openbaar bestuur heeft deze ontwikkelingen gecombineerd onder de term "decentralisatieparadox" (Boogers & Reussing, 2019, p. 2). De paradox komt voort uit de verwachting dat decentralisatie leidt tot meer lokale autonomie, terwijl in de praktijk de lokale autonomie aanzienlijk is afgenomen door herindelingen, regionalisaties en kaders aan gedecentraliseerde taken (Boogers & Reussing, 2019).

Deze institutionele ontwikkelingen hangen met elkaar samen, maar hebben ook oorzaken die verder gaan dan deze ontwikkelingen. Een van de redenen voor de noodzaak om regionaal bestuur te optimaliseren is de toenemende complexiteit van bestuurlijke vraagstukken op gebieden als veiligheid, werkgelegenheid, huisvesting en infrastructuur (Boogers et al., 2016). Het bezuinigingsbeleid van de rijksoverheid en het groeiend aantal taken van gemeenten leiden gemeenten verder naar samenwerkingsvormen (Boogers et al., 2016). Deze vormen van intergemeentelijke samenwerking bestaan in verschillende vormen en maten. In 2020 bestonden er 847 formele regionale partnerschappen en meer dan 400 informele regionale partnerschappen (Regioatlas, 2020). Gemiddeld maken gemeenten deel

uit van 33 samenwerkingsverbanden, waarvan de omvang van het samenwerkingsverband schommelt tussen de 2 en 54 gemeenten (Regioatlas, 2020; Boogers et al., 2016).

Dit onderzoek analyseert regionalisering vanuit het oogpunt van de gemeentelijke politiek en de effecten van de toenemende regionalisering van de lokale besluitvorming. Het onderzoek beschrijft de ervaringen van gemeenteraadsleden met regionale samenwerking en hun houding ten opzichte van de groeiende trend van regionalisering aan de hand van secundaire gegevens die voortkomen uit nationale enquêtes. Aan de hand van acht casestudy's van gemeenten wordt beoordeeld in hoeverre coalitieakkoorden van de gemeenten aansluiten bij de zorgen van raadsleden. Het onderzoek toetst of gemeenten positieve of negatieve taal gebruiken als het gaat om regionale samenwerking, of coalitieakkoorden regionale samenwerking rechtvaardigen met dezelfde doelstellingen als raadsleden, en of de zorgen over een verlies van gemeentelijke regie worden onderkend.

In de volgende paragrafen wordt de opzet van het onderzoek toegelicht in de sectie methodologie, inclusief het verzamelen van beschrijvende enquêtegegevens en de benadering van tekstanalyse. In het onderdeel hypothese is er een beschrijvende analyse van de opvattingen over regionale samenwerking uit de enquêtes van de nationale raadsleden, gevolgd door de verklarende analyse waarin coalitieteksten worden geëvalueerd op basis van het uiterlijk van de belangrijkste uitkomsten van de enquêtes.

Methodologie

De onderzoeksvraag is als volgt:

In hoeverre weerspiegelen coalitieakkoorden de zorgen van gemeenteraadsleden over regionale besluitvorming?

Dit onderzoek analyseert de zorgen van raadsleden aan de hand van enquêteantwoorden uit landelijke enquêtes onder raadsleden die vijf hypothesen opleveren. Uit de criteria van acht casussen van gemeenten komen drie hypothesen voort, waarin coalitieakkoorden uit 2018 bij de vorming van het *College van Burgemeester en Wethouders* worden geanalyseerd.

Coalitieakkoorden dienen als akkoord tussen politieke partijen, maar ook als kader om het gemeentebestuur te sturen. De akkoorden bieden een basis voor het monitoren en evalueren van de prestaties van de coalitie en dienen daarmee als instrument voor transparantie en verantwoording voor burgers en de gemeenteraad (Klüver & Bäck, 2019). Politieke partijen vormen coalities door een gezamenlijke inspanning van lokale politieke partijen die de coalitie vormen. In dit onderzoeksrapport gaan we er dus van uit dat coalitieakkoorden ook de houding van gemeenteraadsleden moeten weerspiegelen, althans die in de coalitie. De hypothesen helpen beoordelen hoe deze coalitieakkoorden de zorgen van raadsleden over regionale samenwerking weerspiegelen. De hypothesen worden beoordeeld aan de hand van een inhoudelijke analyse van acht casestudies van coalitieakkoorden.

3.1 Enquêtegegevens

Door het verzamelen van gegevens over de houding van raadsleden door onderzoeksbureau Inviator wordt de houding van raadsleden ten opzichte van regionaal bestuur in 2013, 2017 en 2021 gebruikt om hypothesen te construeren voor de analyse van coalitieakkoorden. De beschrijvende analyse visualiseert zes vragen en de antwoorden.

Deze onderzoeken zijn uitgevoerd in opdracht van de Nederlandse Vereniging van Raadsleden (NvR) en uitgevoerd door Inviator, een onderzoeks- en adviesbureau voor medezeggenschap en bestuur, voorheen bekend als Toponderzoek, dat gegevens over de Nederlandse overheid verzamelt in hun database *Overheid in Nederland*. Zij voerden de enquêtes over regionale samenwerking in 2013, 2017 en 2021 uit met grotendeels dezelfde vragen, op een paar wijzigingen na. Er is geen informatie over de methodologie van de enquête in 2013. In 2017 werd de enquête ingevuld door 1.411 van de 8.206 benaderde raadsleden, wat neerkomt op 17,19%. In 2021 werd de enquête ingevuld door 1175

raadsleden, wat neerkomt op 13,2%. De foutmarge voor het onderzoek was 2,8% voor een betrouwbaarheidsinterval van 95%. Het onderzoek van 2021 bestond uit 36 vragen, waarvan dit onderzoek er acht gebruikt. Inviior leverde visualisaties gekoppeld aan hun verzamelde data, die verzameld zijn aan. ¹

3.2 Selectie van gemeentelijke coalitieakkoorden

Acht gemeenten zijn gekozen voor dit onderzoek op basis van de volgende drie criteria: de grootte van de gemeenten, het percentage van de uitgaven voor intergemeentelijke samenwerking en het type coalitieakkoord. De keuze om de criteria van de caseselectie te baseren op deze drie indicatoren toetst of er inhoudelijk een verschil is tussen grotere (<70.000 mensen) en kleinere (>45.000 mensen) gemeenten, (relatief) hoge uitgaven (hoger dan 25% procent) en lage uitgaven (minder dan 20% procent) aan intergemeentelijke samenwerking, en of het akkoord een breed akkoord is met alle partijen in de gemeenteraad of een coalitieakkoord ondertekend door de politiek partijen in de coalitie.² Een Nederlandse gemeente heeft gemiddeld zo'n 50.000 inwoners en besteedt 22 procent van haar budget aan regionale samenwerking.

Het onderzoekselecteerde de volgende gemeenten:

Gemeente	Provincie	Aantal Inwoners	Percentage van Uitgaven aan Regionale Samenwerking	Type Regeerakkoord
Alblasserdam	Zuid-Holland	20.388	51%	Samenlevingsagenda
Almelo	Overijssel	72.849	16%	Coalitieakkoord (collectieve verkenningsfase)
De Ronde Venen	Utrecht	44.059	11%	Coalitieakkoord gebaseerd op Raadsbrede Agenda
Dordrecht	Zuid-Holland	121.449	57%	Coalitieakkoord
Leiden	Zuid-Holland	127.079	25%	Beleidsakkoord

¹ Mijn dank gaat uit naar Martijn Hulsen voor zijn inspanningen om zoveel mogelijk toegang te bieden tot de enquêtegegevens als toegestaan door privacybeperkingen.

² De nodige gegevens voor de selectie van casussen komt van het COELO-onderzoeksinstituut naar lokaal bestuur. Mijn dank gaat uit naar J.G. de Natris voor zijn begeleiding in het gebruik van de gegevens.

Mill en Sint Hubert	Noord-Brabant	10.891	53%	Coalitieakkoord
's-Hertogenbosch	Noord-Brabant	159.796	2%	Coalitieakkoord
Sluis	Zeeland	23.386	5%	Coalitieakkoord

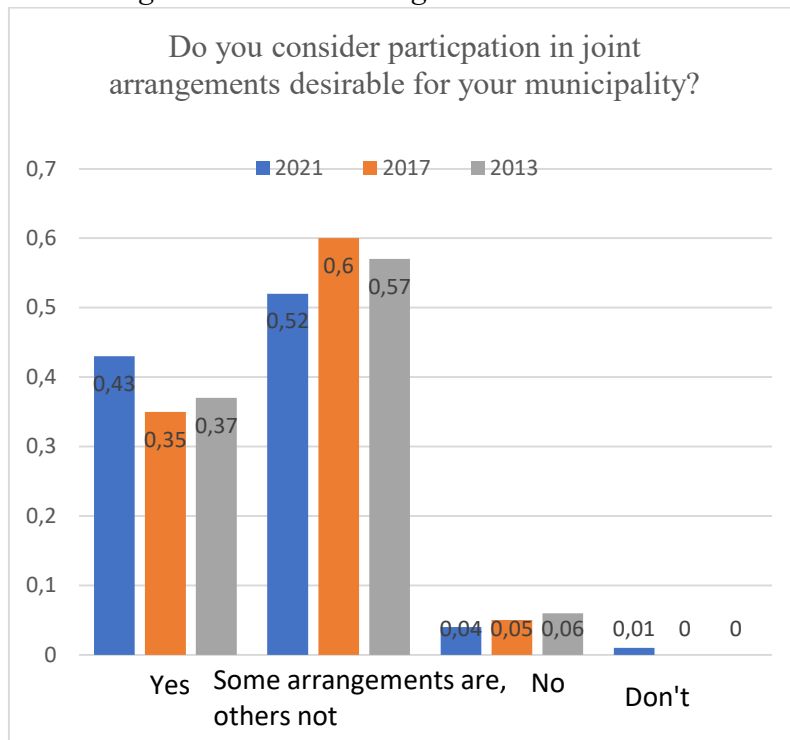
Relevante teksten in de coalitieakkoorden zijn verzameld aan de hand van verschillende zoekwoorden, zoals 'Regio', 'Samenwerking', en 'Partner'. In verschillende ronden van verzamelen van relevante teksten zijn daar verschillende woorden aan toegevoegd. Hierna zijn de gegevens gecategoriseerd door middel van codes op basis van thema's en subthema's. Alle 242 relevante stukken tekst zijn gecodeerd in de volgende vooraf geselecteerde categorieën, waarvan ze in de meeste gevallen in meer dan één categorie vallen. Door middel van tekstanalyse wordt de aanwezigheid van quasi-zinnen of tekstdelen met specifieke betekenissen, thema's en relaties gekwantificeerd en geanalyseerd.

Hypotheses

In de volgende paragraaf, worden de resultaten van verschillende enquêtevragen gevisualiseerd. Gebaseerd op de resultaten van de enquêtes onder raadsleden, zullen acht hypothesen voor de analyse van coalitieakkoorden worden voorgesteld.

4.1 Houding van gemeenteraadsleden

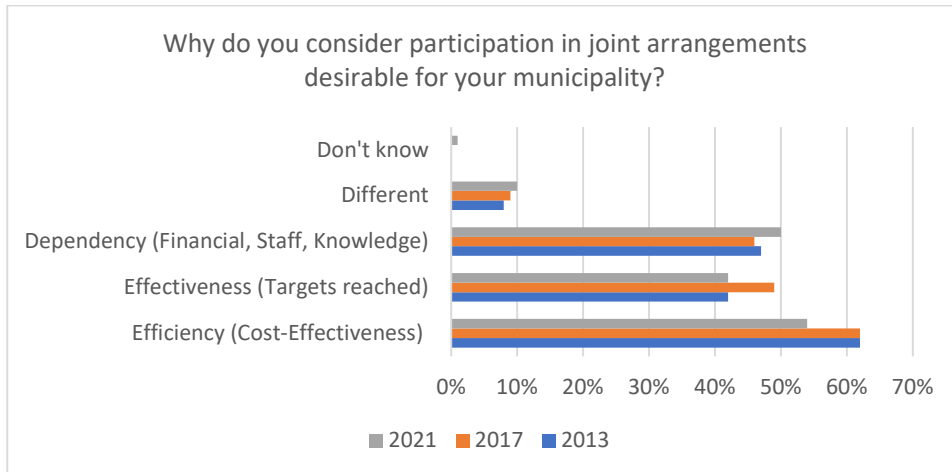
4.1.1 Wenselijkheid van regionale samenwerking

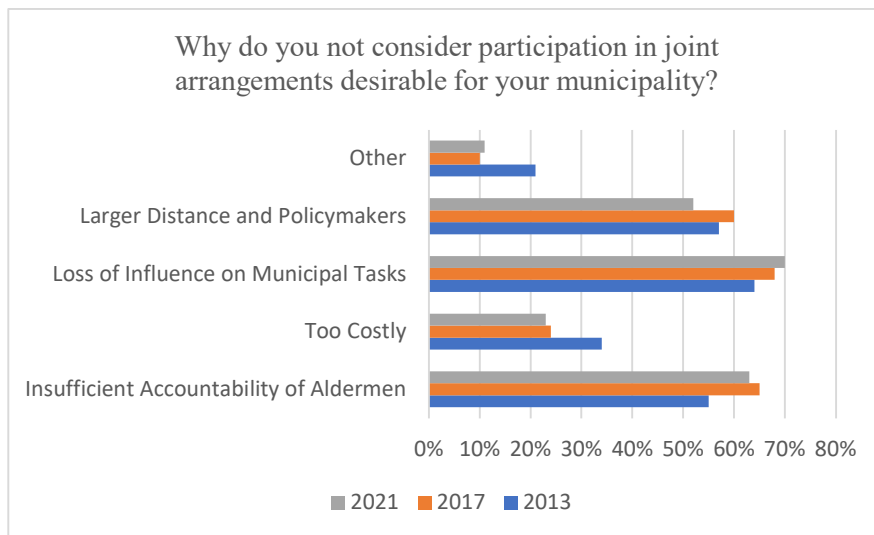
Figure 1: Desirability of Intermunicipal Arrangements, N=1119. Adapted from Raad en Regionale Samenwerking 2021. (Overheid in Nederland, 2021).

1. Coalitieakkoorden verwijzen positief naar regionale samenwerking.

4.1.2 Doelstelling van regionalisering

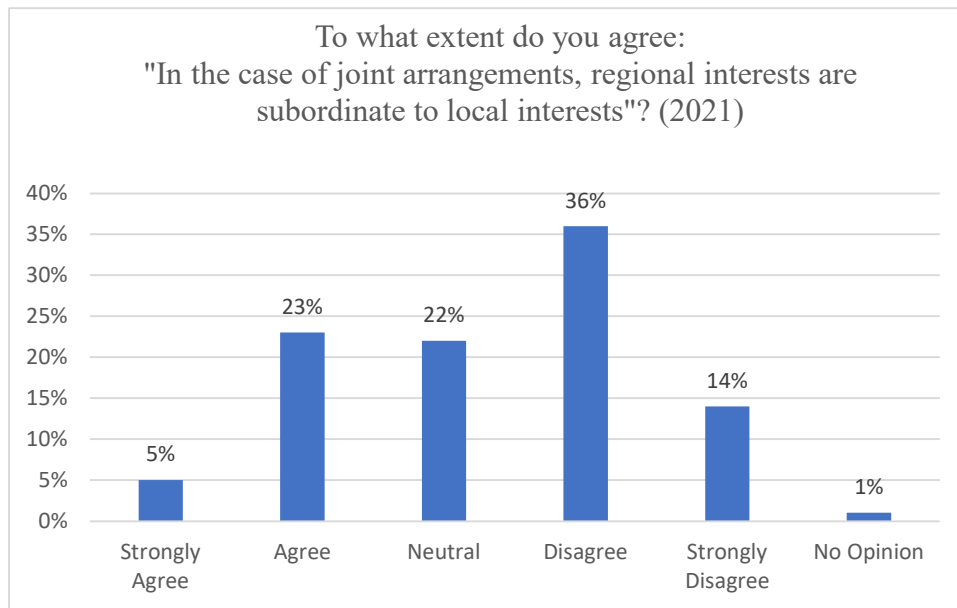

Figure 2: Reasons for Intermunicipal Arrangements, N=470. Adapted from Raad en Regionale Samenwerking 2021. (Overheid in Nederland, 2021).

Figure 3: Reasons against Intermunicipal Arrangements, N=47. Adapted from Raad en Regionale Samenwerking 2021. (Overheid in Nederland, 2021).

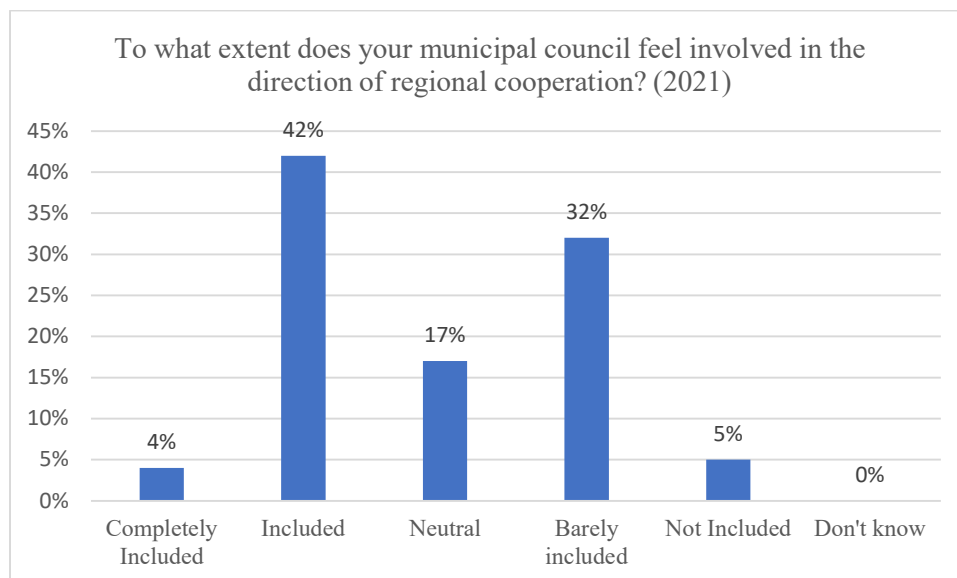
2. Coalitieakkoorden pleiten voor regionale samenwerking als middel om de efficiëntie en effectiviteit van lokale taken te vergroten.

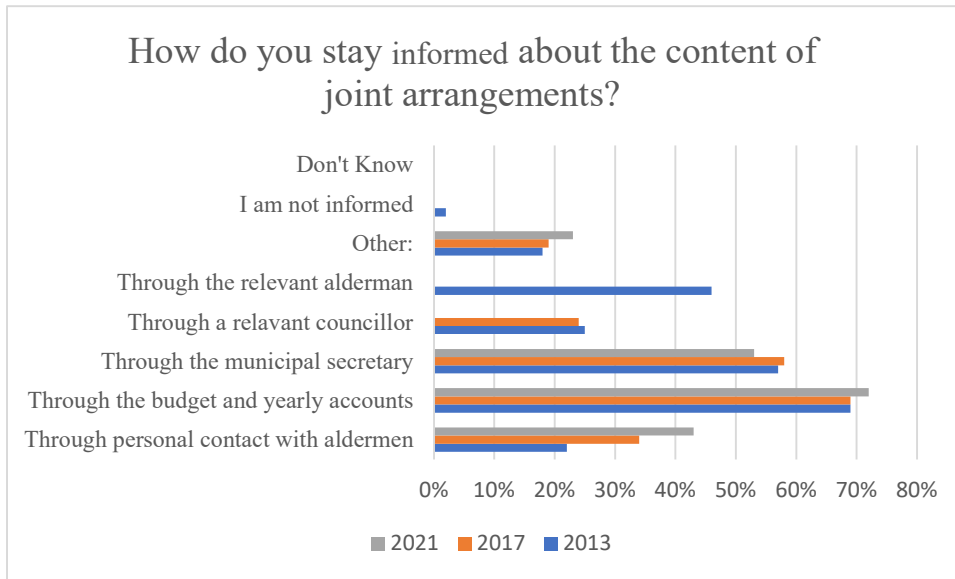
Figure 4: Regional and Local Interests, N=848. Adapted from Raad en Regionale Samenwerking 2021. (Overheid in Nederland, 2021).

3. Coalitieakkoorden geven aan dat regionale samenwerking dient als middel om lokale belangen te bevorderen in plaats van regionale belangen voorop te stellen.

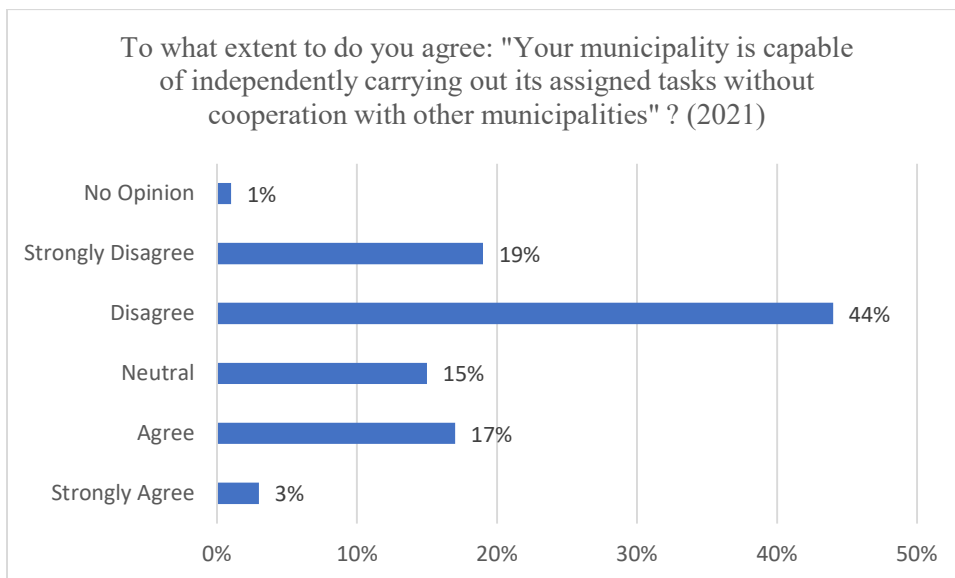
4.1.3 Democratische controle op regionale samenwerking

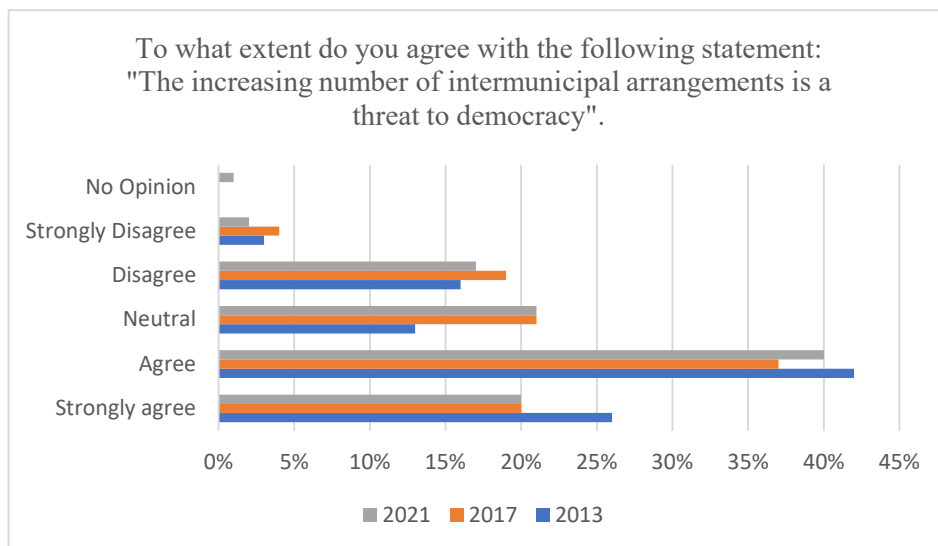
Figure 5: Inclusion of Municipal Council in Regional Decision Making, N=858. Adapted from Raad en Regionale Samenwerking 2021. (Overheid in Nederland, 2021).

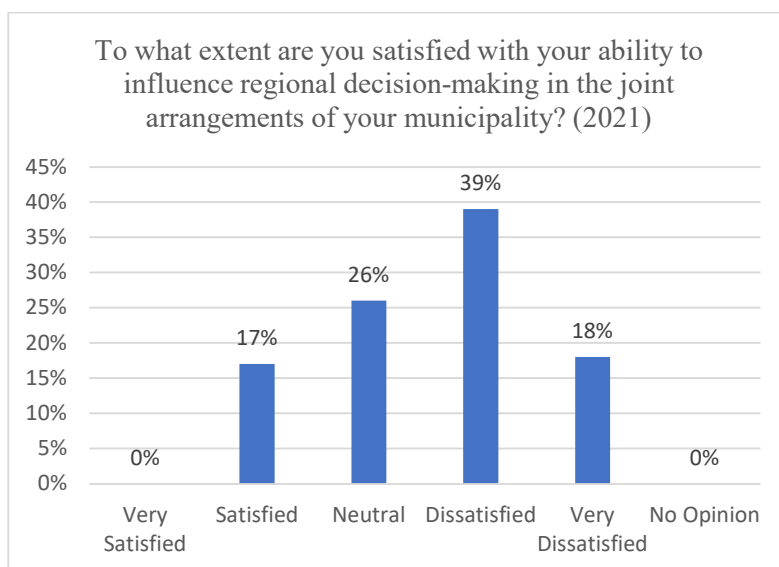
Figure 6: Source of Information, N=856. Adapted from Raad en Regionale Samenwerking 2021. (Overheid in Nederland, 2021).

Figure 7: Independence of Municipalities N=833. Adapted from Raad en Regionale Samenwerking 2021. (Overheid in Nederland, 2021).

Figure 8: Regional Cooperation as a threat to democracy, N=1022. Adapted from Raad en Regionale Samenwerking 2021. (Overheid in Nederland, 2021).

Figure 9: Opportunities to Influence Regional Cooperation, N=841. Adapted from Raad en Regionale Samenwerking 2021. (Overheid in Nederland, 2021).

4. Coalitieakkoorden erkennen het gebrek aan controle op regionale samenwerking door gemeenteraden.
5. Coalitieakkoorden proberen de regionale samenwerking democratischer te maken.

4,2 Selectie van Casussen

6. Coalitieakkoorden van kleinere gemeenten maken eerder melding van het gebrek aan democratische controle op regionale samenwerking.

7. Gemeenten met hogere uitgaven voor regionale samenwerking noemen eerder het gebrek aan democratische controle op regionale samenwerking.
8. Gemeenten met raadsbrede akkoorden in plaats van coalitieakkoorden noemen eerder het gebrek aan democratische controle op regionale samenwerking.

Resultaten

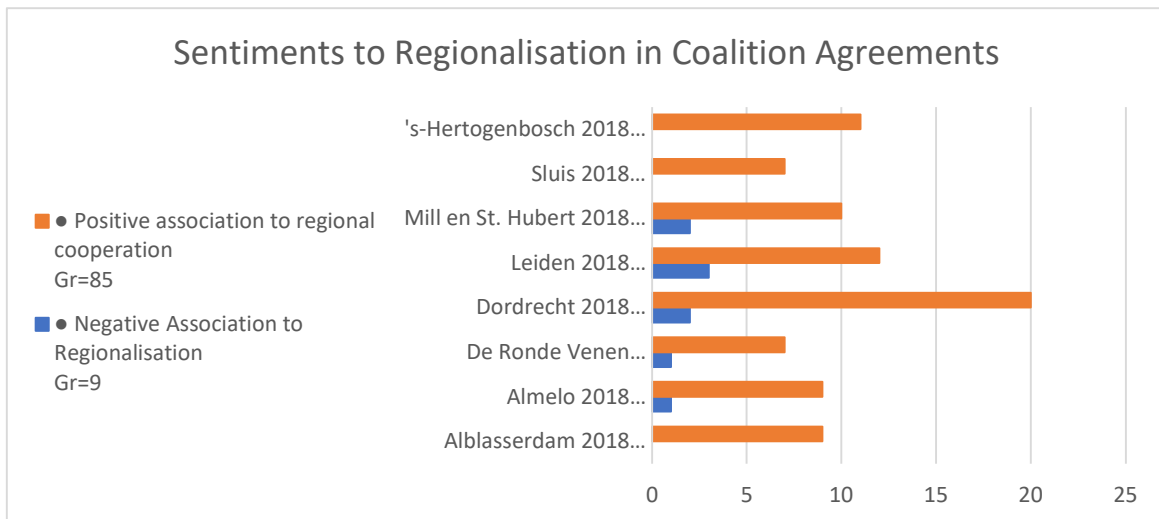
In totaal werden 242 citaten met betrekking tot regionaal bestuur en samenwerking gecodeerd. In alle coalitieakkoorden wordt de regionale besluitvorming meerdere keren genoemd, maar Dordrecht en Leiden springen eruit met ruim het dubbele van het gemiddelde aantal citaten. Beide steden nemen de bestuurlijke verantwoordelijkheid voor de regio op zich en noemen de regio daarom meer in het coalitieakkoord dan andere gemeenten. Deze coalitieakkoorden tellen ook ruim tien pagina's meer dan het gemiddelde van 25 pagina's en bevatten meer informatie.

De resultaten worden per categorie gepresenteerd: sentimenten ten opzichte van regionalisering, doelstellingen van regionalisering, democratische controle op regionalisering en de verschillen in selectiecriteria. Hypotheses worden verworpen en bevestigd op basis van de resultaten in elke categorie.

	Alblasser dam 2018 Totaal=28	Almelo 2018 Totaal=21	De Ronde Venen Totaal=21	Dordrec ht 2018 Totaal=71	Leiden 2018 Totaal=51	Molen en St. Hubert 2018 Totaal=26	Sluis 2018 Totaal=27	's- Hertogenb osch 2018 Totaal=28
Regional isatie Totaal =242	24	19	17	66	42	22	25	27

Tabel 2: Aantal Quotes over Regionalisering per Coalitieakkoord.

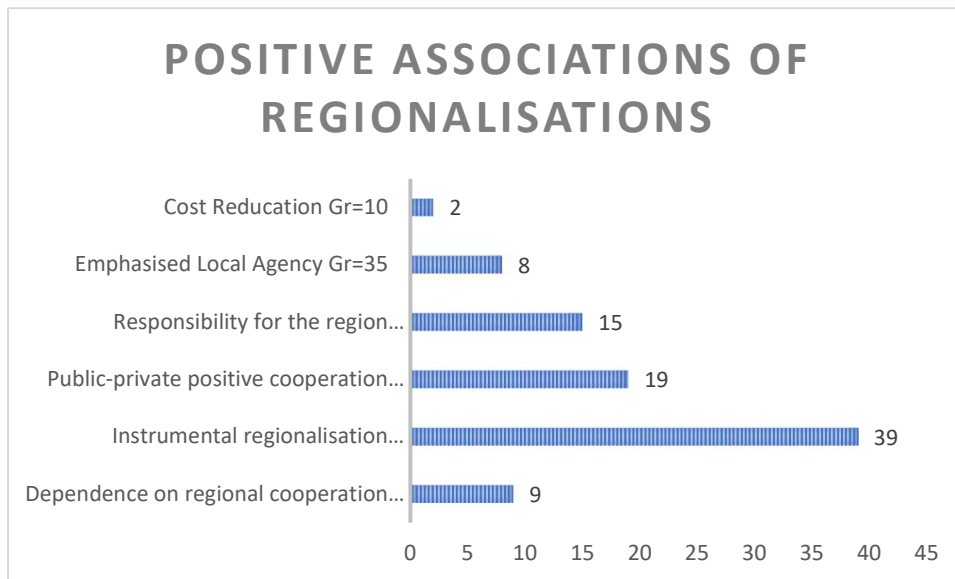

Figure 10: Sentiments to Regionalisation in Coalition Agreements.

5.1. Sentimenten ten aanzien van regionalisering

Alle acht geanalyseerde coalitieakkoorden spreken positief over regionale samenwerking. Omgekeerd vertonen slechts vijf coalitieakkoorden negatieve sentimenten ten opzichte van regionale samenwerking, allen in minder gevallen dan positieve sentimenten. 85 citaten hebben betrekking op een positieve kijk op regionalisering, hetzij door het positieve effect op de gemeente te noemen, ofwel door het belang van regionale samenwerking voor het behalen van beleidsdoelen te benadrukken. In 39 van de 85 positieve citaten wordt in de coalitieakkoorden positief verwezen naar regionalisering als instrument om gemeentelijke doelstellingen te realiseren, zoals economische groei, verduurzaming of een bloeiende cultuursector. In 19 van deze citaten maken gemeenten melding van een impliciete of expliciete samenwerking met private actoren. In Mill en Sint Hubert bijvoorbeeld, wil de gemeente regionaal samenwerken om aantrekkelijke voorwaarden voor bedrijven te creëren. In Sluis wil de coalitie het aantal beschikbare stages in de regio bespreken "... om het onderwijs beter af te stemmen op de arbeidsmarkt."

In grotere steden (>75.000) zijn coalities positief over regionale samenwerking door hun verantwoordelijkheid voor omliggende gemeenten te benoemen. Kleinere steden benadrukken het nastreven van lokale belangen en de aanwezigheid van lokale autonomie in hun positieve associatie met regionalisering. Er zijn tegen de verwachting in nauwelijks positieve verwijzingen over de kostenreductie door schaalvoordelen die regionalisering gemeenten kan bieden.

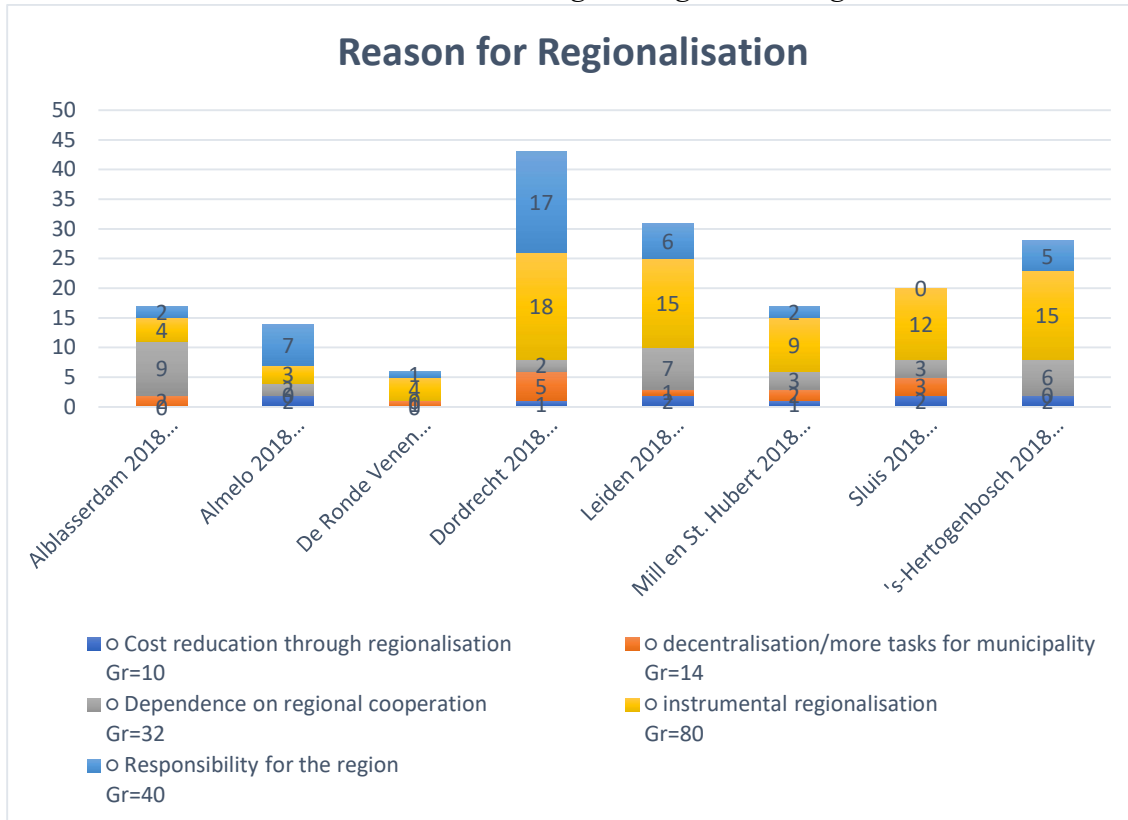
Figuur 11: *Associations of Positive Sentiments to Regionalisation.*

Tien citaten verwijzen negatief naar regionale samenwerking, impliciet of expliciet. In acht van de tien gevallen ligt de focus op een verlies van controle op gemeentelijke taken, wat de redenering van sommige gemeenteraadsleden bevestigt. Opvallend is dat zes van de tien negatieve associaties van regionalisering met betrekking tot controleverlies verwijzen naar een gezamenlijke inspanning bij het organiseren van jeugd- en langdurige zorg, die beide in 2015 gemeentelijke taken werden.

Hoewel slechts 85 van de 242 citaten impliciet of expliciet positief verwijzen naar regionalisering, is dit veel meer dan de 10 negatieve associaties. De positieve associaties zijn ook aanwezig in elk coalitieakkoord, terwijl de negatieve associaties slechts in vijf van de acht coalitieakkoorden aanwezig zijn. Dit bevestigt de eerste onderzoekshypothese.

1. Coalitieakkoorden verwijzen positief naar regionale samenwerking.

5.2. Doelstelling van regionalisering

Figuur 12: Associations of Positive Sentiments to Regionalisation.

Regionalisering wordt gepresenteerd als een instrument om de gemeentelijke doelstellingen te bereiken. Volgens de antwoorden van raadsleden is regionalisering vooral wenselijk voor het vergroten van de efficiëntie en effectiviteit van gemeentelijke taken. De coalitieakkoorden bevestigen de tweede hypothese:

2. Coalitieakkoorden pleiten voor regionale samenwerking als middel om de efficiëntie en effectiviteit van lokale taken te vergroten.

Het bleek ingewikkeld om efficiëntie van effectiviteit te onderscheiden. Zo maakt De Ronde Venen gebruik van regionale samenwerking om Schiphol verantwoordelijk te houden voor hun overlast, wat regionaal effectiever is omdat de gemeenten gezamenlijk meer macht hebben om de luchthaven verantwoordelijk te houden. Het zou echter ook meer middelen vergen om Schiphol zelfstandig ter verantwoording te roepen, wat minder efficiënt zou zijn. Dit onderzoek combineert effectiviteit en efficiëntie in één variabele, namelijk instrumentalisering van regionalisering.

Opmerkelijk is dat een juridische verplichting om taken regionaal op te lossen, hetzij door een directe verplichting, ofwel door decentralisatie, aanzienlijk minder wordt genoemd dan instrumentalisering. Volgens de literatuur zijn decentralisatie en bezuinigingsbeleid de belangrijkste aanjagers van regionalisering (Boogers & Reussing, 2019). Dat geldt ook voor de kostenreductie door regionale samenwerking, die in zes van de acht gemeenten slechts tien keer in coalitieakkoorden wordt genoemd. Hoewel de akkoorden deze indicatoren niet vaak noemen, benadrukken ze toch het belang van het verhogen van de efficiëntie en effectiviteit van lokale taken.

Er is een zichtbaar verschil tussen de grotere (Almelo, Dordrecht, Leiden en 's-Hertogenbosch) en kleinere gemeenten (Alblasserdam, De Ronde Venen, Mill en St. Hubert en Sluis) in hun afhankelijkheid van de regio en verantwoordelijkheid voor de regio. Kleine gemeenten lijken meer afhankelijk van de regio, terwijl akkoorden in grotere gemeenten hun verantwoordelijkheid voor de regio benadrukken.

	Alblasserdam 2018 Gr=28	Almelo 2018 Gr=21	De Ronde Venen Gr=21	Dordrecht 2018 Gr=71	Leiden 2018 Gr=51	Mill en St. Hubert 2018 Gr=26	Sluis 2018 Gr=27	's- Hertogenbosch 2018 Gr=28
Emphasizing Local Interests or Local Agency Gr=37	11	2	4	8	0	4	7	1
Taking responsibility for the region Gr=40	2	7	1	17	6	2	0	5

Tabel 3: Local versus Regional Interests in Coalition Accords

In alle vier de kleinere gemeenten leggen coalitieakkoorden de nadruk op lokale betrokkenheid binnen regionale samenwerking of het nastreven van lokale belangen, terwijl grotere gemeenten allemaal meer nadruk leggen op hun verantwoordelijkheid voor de regio. Volgens de antwoorden van de raadsleden waren lokale belangen belangrijker dan regionale belangen. Op basis van de bevindingen wordt de derde hypothese verworpen, omdat coalitieakkoorden hun nadruk anders leggen.

3. Coalitieakkoorden geven aan dat regionale samenwerking dient als middel om lokale belangen te bevorderen in plaats van regionale belangen voorop te stellen.

5.3 Democratische controle op regionalisering

Verlies van zeggenschap over gemeentelijke jurisdicties als gevolg van regionalisering wordt in vijf van de acht coalitieakkoorden genoemd met een maximum van vier keer per akkoord. In zes van de tien observaties verwijst controleverlies naar de decentralisatie van jeugd- en langdurige zorg in 2015, die slechts drie jaar voor deze coalitieakkoorden plaatsvond. In vier van deze observaties wordt het verlies van regie direct in verband gebracht met de gemeenteraad, zoals in Dordrecht waar de gemeente vermeldt: "Veel van de zorg is regionaal georganiseerd, waardoor raden zich soms onvoldoende betrokken voelen bij de te nemen besluiten. We zijn in gesprek met onze raad en binnen de Gezamenlijke Afspraken."

Die laatste zin getuigt van een streven naar verbetering van de democratische controle van de gemeenteraad op regionale samenwerkingsinitiatieven. In de coalitieakkoorden staan 27 observaties van ambities om in elke gemeente, behalve in 's-Hertogenbosch, meer zeggenschap te krijgen over de regionale samenwerking. Deze observaties variëren van twee tot acht citaten per coalitieakkoord. Deze observaties omvatten meestal geen gemeenteraden en zijn meestal eenvoudige ambities, zoals in Almelo waar ze vermelden dat "gezamenlijke afspraken een kritische houding vereisen." In 10 van de 27 citaten over controle op regionale besluitvorming wordt de gemeenteraad ook betrokken, waarvan allen in drie gemeenten.

Alleen in Almelo, Dordrecht en Molen en St. Hubert wordt in het coalitieakkoord expliciet melding gemaakt van het verlies van zeggenschap van gemeenteraden. In De Ronde Venen, Dordrecht en Mill en St. Hubert willen ze de gemeenteraden meer regie geven over de regionale besluitvorming. Aangezien meer dan 60% van de raadsleden in de afgelopen 10 jaar regionalisering als een bedreiging voor de democratie zag en coalitieakkoorden positieve gevoelens ten opzichte van regionalisering tentoonspreidden, houden coalitieakkoorden geen rekening met de zorgen van de raadsleden. Dit leidt tot de verwerping van de vierde onderzoekshypothese.

4. Coalitieakkoorden erkennen het gebrek aan controle op regionale samenwerking door gemeenteraden.

Elke gemeente behalve 's-Hertogenbosch heeft de ambitie om de controle op de regionale besluitvorming door niet-gekozen ambtenaren te vergroten. Dit zou voldoende

kunnen zijn om de vijfde onderzoekshypothese te bevestigen als deze suggesties duidelijk zouden zijn en de gemeenteraad in deze ambities zouden worden betrokken. Daarmee verwerpt het onderzoek de vijfde onderzoekshypothese, omdat coalitieakkoorden niet aansluiten bij de zorgen van raadsleden over regionalisering.

5. Coalitieakkoorden proberen de regionale samenwerking democratischer te maken.

5.4 *Verschillen in omvang, uitgaven en regeerakkoord*

Om na te gaan of er een significant verschil is tussen het type gemeenten, is de selectie van casussen gebaseerd op drie criteria: de grootte van de gemeenten, het percentage van de uitgaven voor regionale samenwerking en het type regeerakkoord. In dit onderzoek zijn ook vier gemeenten betrokken met alternatieve gemeentelijke akkoorden dan coalitieakkoorden.

	<i>Big</i>	<i>Small</i>
<i>Responsible</i>	35	5
<i>Local Agency and Local Interests</i>	11	26

Table 4: Comparison of Big and Small Municipalities in their Local and Regional Interests

Er zijn ook grote verschillen tussen gemeenten die meer dan 40 procent uitgeven en gemeenten die minder dan 25 procent van hun jaarlijkse budgetten aan regionale samenwerking besteden. Ten eerste noemen gemeenten met hoge uitgaven regionalisering in hun regeerakkoorden twee keer zoveel als gemeenten die minder uitgeven. Dit geldt ook voor citaten die wijzen op een afhankelijkheid van regionale samenwerking, een verantwoordelijkheid voor de regio, het nastreven van lokale belangen en positieve sentimenten. Gemeenten met hogere uitgaven zullen dus eerder meer van hun coalitieakkoord besteden aan waarom regionale samenwerking belangrijk is, hetzij door hun afhankelijkheid, verantwoordelijkheid of lokale belangen. Wanneer het onderzoek echter het aantal van deze waarnemingen berekende als percentages van het totaal aantal citaten waarin regionale samenwerking wordt genoemd, zijn de verschillen minder groot. Bij het nastreven van lokale belangen en positieve sentimenten ten aanzien van regionale samenwerking zijn er verhoudingsgewijs meer waarnemingen in gemeenten met lagere uitgaven.

	Low Spending	High Spending
Regionalisation	88	154
Dependence	11 (13,6%)	21 (12,5%)
Local Agency and Local Interests	14 (15,9%)	23 (14,9%)
Responsibility	13 (14,7%)	27 (17,53)
Positive Sentiment	34 (38,6%)	51 (33,1%)

Table 5: Comparison of Low and High Spending on Regional Cooperation

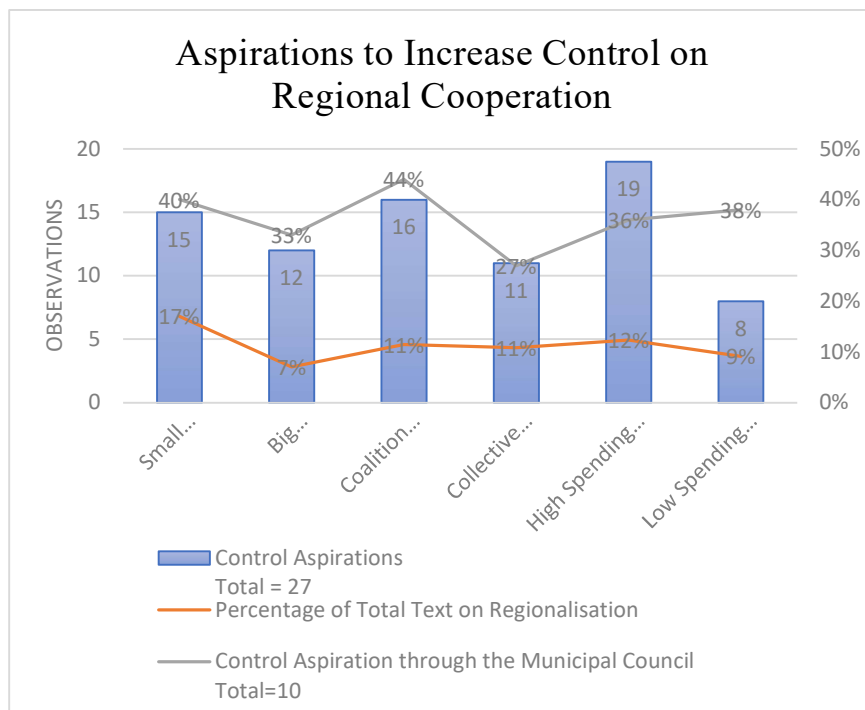
De vergelijking van coalitie en alternatieve akkoorden liet geen significante verschillen zien. Gemeenten met een coalitieakkoord bestaan uit 37% meer citaten waarin regionalisering wordt genoemd dan alternatieve akkoorden, wat verrassend is omdat deze alternatieve akkoorden gemiddeld twee pagina's korter waren. De vergelijking van de verschillende verenigingen liet echter geen significante verschillen zien, behalve dat elke categorie meer waarnemingen liet zien in coalitieakkoorden. Geen enkele categorie vertoonde een procentueel verschil groter dan 37%, wat betekent dat er geen verschil groter was dan de totale noteringen over regionalisering.

In de uiteindelijke vergelijking zal worden beoordeeld of er per criterium een verschil is met betrekking tot de democratische controle op regionale samenwerkingsverbanden. Figuur 12 laat zien dat gemeenten die meer uitgeven aan regionale samenwerkingen meer ambities noemen om regionale samenwerkingen te controleren. De waarnemingen van herkenning van een controleverlies zijn ook hoger in gemeenten met hogere uitgaven met acht versus twee waarnemingen. Uit deze resultaten concludeert het onderzoek dat gemeenten zich eerder bezighouden met de beheersing van regionale samenwerking naarmate hun uitgaven toenemen. Hoewel deze procentuele verschillen kleiner zijn dan het verschil tussen kleine en grote gemeenten, maakt het significante verschil in citaten over regionale samenwerking en het werkelijke verschil van slechts drie waarnemingen deze resultaten genuanceerder. Deze resultaten bevestigen de zesde hypothese.

6. Gemeenten met hogere uitgaven voor regionale samenwerking noemen eerder het gebrek aan democratische controle op regionale samenwerking.
7. Coalitieakkoorden van kleinere gemeenten maken eerder melding van het gebrek aan democratische controle op regionale samenwerking.

8. Gemeenten met raadsbrede akkoorden in plaats van coalitieakkoorden noemen eerder het gebrek aan democratische controle op regionale samenwerking.

Er is geen significant verschil tussen grotere en kleinere gemeenten met betrekking tot democratische controle op regionale samenwerking, omdat het verschil uit slechts twee observaties bestaat. Dit leidt tot de verwerping van de zevende hypothese. Het verschil tussen coalitie en alternatieve akkoorden laat hetzelfde onbeduidende verschil zien, maar coalitieakkoorden zullen gemeenteraden eerder implicietbetrekken bij hun streven naar meer controle, wat een poging zou kunnen zijn om de oppositie in het regeerakkoord op te nemen. Dit verschil bestaat echter slechts uit vier waarnemingen, wat leidt tot de verwerping van de laatste hypothese.

Figure 13: Comparison of Democratic Control over Different Criteria

Conclusie

Van de acht hypothesen gebaseerd op de houdingen van gemeenteraadsleden, bevestigt de analyse van coalitieakkoorden drie hypothesen en verwierpt vijf hypothesen. De onderzoeksvraag luidde: In hoeverre weerspiegelen coalitieakkoorden de zorgen van gemeenteraadsleden over regionaal coöperatieve besluitvorming? Regionale samenwerking is een essentieel onderdeel geworden van lokaal bestuur, waarin zowel raadsleden als het gemeentelijke bestuur de waarde van regionale samenwerking erkennen, voornamelijk omdat het gemeentelijk bestuur efficiënter en effectiever wordt. Uit dit onderzoek bleek echter dat coalitieakkoorden geen afspiegeling zijn van de zorgen van raadsleden over regionalisering voor het mogelijke verlies van democratische controle.

De meeste gemeenteraadsleden zijn echter ontevreden over hun mogelijkheden om regionaal genomen besluiten te beïnvloeden en zien ze zelfs als een bedreiging voor de democratie. De raadsleden geven aan dat zij vooral invloed hebben op de regionale besluitvorming door de jaarlijkse vaststelling van de begroting, bij gebrek aan andere instrumenten. Uit dit onderzoek blijkt dat coalitieakkoorden deze zorgen grotendeels negeren. Gemeenten erkennen zelden het verlies van regie over gemeentelijke taken, behalve in gevallen waarin het gaat om een van de in 2015 gedecentraliseerde sociale beleidsmaatregelen, zoals de jeugdzorg. In drie van de acht gemeenten werd in de coalitieakkoorden gesproken over ambities om de gemeenteraad meer regie te geven, maar werd niet uitgelegd hoe. De gemeenten die blijf geven van een erkenning van het verlies van zeggenschap en de gemeenteraad meer invloed willen geven op regionaal vastgestelde taken waren veelal kleinere gemeenten. Dit onderzoek vond geen verband tussen de begroting voor regionale samenwerking of het type coalitieprogramma en de zorgen over democratische controle.

Het gebrek aan het benoemen van de democratische controle over samenwerkingsverbanden geeft aan dat de zorgen van raadsleden meestal niet volledig worden beantwoord door het gemeentelijk bestuur. Verder blijkt uit het onderzoek dat grotere steden eerder een verantwoordelijke rol voor hun regio op zich nemen, terwijl kleinere steden eerder hun afhankelijkheid van regionale samenwerking benadrukken.

De implicaties van de bevindingen suggereren dat coalitieakkoorden vooral abstract en algemeen zijn, in plaats van zich te focussen op specifieke voorstellen om inclusiviteit, vertegenwoordiging en democratische controle te verbeteren. Omdat coalitieakkoorden

verondersteld worden het meest gezaghebbende document te zijn om de gemeentelijke politiek te kaderen, beveelt dit artikel meer onderzoek aan naar hoe coalitieakkoorden de zorgen van vertegenwoordigers en burgers benoemen. Dit onderzoek bevestigt alleen maar dat sommige zorgen over regionalisering niet worden onderkend door gemeenten. Het verlies van gemeentelijke controle door regionalisering vereist meer onderzoek door verschillende methoden om te vinden wat er precies verloren gaat door taken toe te wijzen aan regionale autoriteiten, wat zou kunnen variëren van het verlies van lokale identiteit tot een vergrootte afstand tussen burger en bestuur. Verder is onduidelijk wat de effecten zijn van meer afhankelijke kleinere gemeenten, wat meer onderzoek vereist.

Er is sprake van een sterke toename van regionalisering in Nederland, waar waarschijnlijk niet snel een einde aan zal komen. Dit onderzoek heeft aangetoond hoe regionalisering door verschillende actoren in de lokale politiek wordt bekeken. Het constateert dat er veel onzekerheid bestaat over de rol van ambtenaren en vertegenwoordigers in het lokale bestuur en welke democratische processen in de regionale samenwerking zijn opgenomen. Het toont aan dat regionalisering de traditionele vormen van lokaal bestuur waarschijnlijk zal veranderen.

6. Bibliografie

- Adel, Y. (2018). *Nieuwe politiek, nieuwe akkoorden*. Raad voor het Openbaar Bestuur (ROB).
- Bekkers, H. (2020, September 22). *Samenwerkingsverbanden blijven toenemen*. Binnenlands Bestuur. <https://www.binnenlandsbestuur.nl/bestuur-en-organisatie/aantal-samenwerkingsverbanden-blijft-stijgen>
- Bengtsson, M. (2016). How to plan and perform a qualitative study using content analysis. *NursingPlus Open*, 2, 8–14. <https://doi.org/10.1016/j.npls.2016.01.001>
- Bertram, C. (2023). Jean Jacques Rousseau. In E. N. Zalta & U. Nodelman (Eds.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Summer 2023). Metaphysics Research Lab, Stanford University. <https://plato.stanford.edu/archives/sum2023/entries/rousseau/>
- Blomqvist, P., & Bergman, P. (2010). Regionalisation Nordic Style: Will Regions in Sweden Threaten Local Democracy? *Local Government Studies*, 36(1), 43–74. <https://doi.org/10.1080/03003930903435740>
- Boogaard, G. (2022). Nederland Burgermeesterland? *Om de Lokale Democratie: Gemeentebesturen Onder Druk*, 20(Montesquieu).
- Boogers, M. (2022). Loopt het wethoudersbestuur ten einde? *Om de lokale democratie: gemeentebesturen onder druk*, 20(Montesquieu), 41–48.
- Boogers, M., Klok, P.-J., Denters, B., & Sanders, M. (2016). *Effecten van regionaal bestuur voor gemeenten: Bestuursstructuur, samenwerkingsrelaties, democratische kwaliteit en bestuurlijke effectiviteit*. <https://doi.org/10.13140/RG.2.2.10729.90729>
- Boogers, M., & Reussing, R. (2019). Decentralisatie, schaalvergroting en lokale democratie. *Bestuurswetenschappen*, 73(2), 22–46. <https://doi.org/10.5553/Bw/016571942019073002003>
- Burke, E., McMahon, D. M., O'Brien, C. C., Rakove, J. N., & Wolfe, A. (2003). *Reflections on the Revolution in France*. Yale University Press. <https://www.jstor.org/stable/j.ctt1nq925>
- Centraal Bureau voor Statistiek. (2022, December 30). *Aantal gemeenten daalt tot 342 op 1 januari 2023*. <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2022/52/aantal-gemeenten-daalt-tot-342-op-1-januari-2023>
- Dahl, R. A. (1998). *On Democracy*. Yale University Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctv18zhcs4>
- de Lange, S., van der Brug, W., & Hartevelt, E. (2023). Regional resentment in the Netherlands: A rural or peripheral phenomenon? *Regional Studies*, 57(3), 403–415. <https://doi.org/10.1080/00343404.2022.2084527>
- de Natris, J., & Zicha, B. (n.d.). *Gemeentelijke Herindelingen: Bezint eer ge begint*. Mejudice. Retrieved 22 April 2023, from <https://www.mejudice.nl/artikelen/detail/herindeling-gemeente-bezint-eer-ge-begint>
- de Tocqueville, A., & Reeve, H. (1838). *Democracy in America* (Vol. 1). <https://heinonline.org/HOL/P?h=hein.beal/decrynam0001&i=342>
- de Voogd, J., & Cuperus, R. (2021). *Atlas van Afgehaakt Nederland* [Rapport]. Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties. <https://www.kennisopenbaarbestuur.nl/documenten/rapporten/2021/12/17/atlas-van-afgehaakt-nederland>

- Denters, B., Groot, M. de, & Klok, P.-J. (2008). Een wezenlijke vertegenwoordiging der burgerij: Over de rollen van de gemeenteraad na de dualisering van het gemeentebestuur. *Congresuitgave Staat van de Dualisering*, 59–73. <https://research.utwente.nl/en/publications/een-wezenlijke-vertegenwoordiging-der-burgerij-over-de-rollen-van>
- Derksen, W., & Schaap, L. (2007). *Lokaal Bestuur*. Elsevier Overheid.
- Dunleavy, P., & Hood, C. (1994). From old public administration to new public management. *Public Money & Management*, 14(3), 9–16. <https://doi.org/10.1080/09540969409387823>
- Engels, J. W. M., & Fraanje, R. (2013). *De bestuurlijke organisatie in Nederland: Historie, grondslagen, werking en debat*. Kluwer.
- Figee, E., Eigeman, J., & Hilterman, F. (2008). *Local Government in the Netherlands*. VNG. https://www.vng-international.nl/wp-content/uploads/2015/06/Local_Government_in_the_Netherlands.pdf
- Grasse, A. (2001). The Myth of Regionalisation in Europe—Rhetoric and Reality of an Ambivalent Concept. *Journal of European Area Studies*, 9(1), 79–92. <https://doi.org/10.1080/14608460120061966>
- Hans Engels. (2018). Volwaardige gemeenten of veredelde rijkskantoren? 37 Kansen en bedreigingen voor de zelfstandigheid van gemeenten. *Een Goede Raad*, 11(Montequieu).
- Hoekman, R., Van Der Roest, J.-W., & Van Der Poel, H. (2018). From welfare state to participation society? Austerity measures and local sport policy in the Netherlands. *International Journal of Sport Policy and Politics*, 10(1), 131–146. <https://doi.org/10.1080/19406940.2017.1381636>
- Hood, C., & Peters, G. (2004). The Middle Aging of New Public Management: Into the Age of Paradox? *Journal of Public Administration Research and Theory: J-PART*, 14(3), 267–282.
- Inviar, & Overheid in Nederland. (2021). *Raad en Regionale Samenwerking 2021*. Nationale Vereniging voor Raadsleden.
- Jacobs, J. (1961). *The Death and Life of Great American Cities*. Random House, New York.
- Jansen, E., Javornik, J., Brummel, A., & Yerkes, M. A. (2021). Central-local tensions in the decentralization of social policies: Street-level bureaucrats and social practices in the Netherlands. *Social Policy & Administration*, 55(7), 1262–1275. <https://doi.org/10.1111/spol.12722>
- Jessop, B. (2002). Liberalism, Neoliberalism, and Urban Governance: A State–Theoretical Perspective. *Antipode*, 34(3), 452–472. <https://doi.org/10.1111/1467-8330.00250>
- Jessop, B. (2005). The Political Economy of Scale and European Governance1. *Tijdschrift Voor Economische En Sociale Geografie*, 96(2), 225–230. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9663.2005.00453.x>
- Keating, M. (1998). *The New Regionalism in Western Europe: Territorial Restructuring and Political Change* (1st edition). Edward Elgar Publishing.
- Klingemann, H.-D., Volkens, A., Bara, J., Budge, I., McDonald, M. D., Klingemann, H.-D., Volkens, A., Bara, J., Budge, I., & McDonald, M. D. (2006). *Mapping Policy Preferences II: Estimates for Parties, Electors, and Governments in Eastern Europe, European Union, and OECD 1990-2003*. Oxford University Press.

- Klüver, H., & Bäck, H. (2019). Coalition Agreements, Issue Attention, and Cabinet Governance. *Comparative Political Studies*, 52(13–14), 1995–2031. <https://doi.org/10.1177/0010414019830726>
- Korsten, A. (2018). *Raadsbrede Akkoorden*. <https://www.arnokorsten.nl/PDF/Bestuur/Raadsbrede%20akkoorden.pdf>
- Leeuw, A. (2021, April 2). '16 miljard euro in 1300 samenwerkingsverbanden'. Binnenlands Bestuur. <https://www.binnenlandsbestuur.nl/bestuur-en-organisatie/minstens-16-miljard-euro-1300-samenwerkingsverbanden>
- McDonnell, J. (2020). Municipality size, political efficacy and political participation: A systematic review. *Local Government Studies*, 46(3), 331–350. <https://doi.org/10.1080/03003930.2019.1600510>
- Ministerie van Binnenlandse Zaken & Koninkrijksrelaties. (2020). *RegioAtlas*. <https://www.regioatlas.nl/>
- Morisson, A., & Doussineau, M. (2019). Regional innovation governance and place-based policies: Design, implementation and implications. *Regional Studies, Regional Science*, 6(1), 101–116. <https://doi.org/10.1080/21681376.2019.1578257>
- Müller, W. C., & Strom, K. (2003). *Coalition governments in western Europe*. Oxford University Press on Demand.
- Nationaal Raadsledenonderzoek 2021—Daadkracht—Kracht voor de overheid*. (2019). Daadkracht/Nationale Vereniging voor Raadsleden. <https://www.daadkracht.nl/over-ons/onderzoek/nationaal-raadsledenonderzoek/>
- Ostrom, E. (2000). Collective Action and the Evolution of Social Norms. *The Journal of Economic Perspectives*, 14(3), 137–158.
- Otjes, S. (2021). Waar staan lokale partijen? De programmatische positionering van lokale partijen. *Bestuurswetenschappen*, 75(4), 52–74. <https://doi.org/10.5553/Bw/016571942021075004005>
- Otjes, S., de Natris, J., & Allers, M. (2021). *De duur van formaties en de lengte van college-akkoorden: Bestuurlijke en politieke complexiteit in gemeenten*.
- Overheid in Nederland, & Invior. (2018). *Raad en Regionale Samenwerking*. Nationale Vereniging voor Raadsleden. <https://www.overheidinnederland.nl/>
- Overheid in Nederland, & Toponderzoek. (2014). *Onderzoek onder Raadsleden naar Regionale Samenwerking, Gemeenschappelijke Regelingen en Herindeling*. Nationale Vereniging voor Raadsleden.
- Reussing, R. (2018). Spraakmakende lokale bestuurders en grensverleggend lokaal bestuur. *Bestuurswetenschappen*, 72(2), 40–71. <https://doi.org/10.5553/Bw/016571942018072002004>
- Shields, C. (2022). Aristotle. In E. N. Zalta (Ed.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Spring 2022). Metaphysics Research Lab, Stanford University. <https://plato.stanford.edu/archives/spr2022/entries/aristotle/>
- Sørensen, E., & Torfing, J. (2005). The Democratic Anchorage of Governance Networks. *Scandinavian Political Studies*, 28(3), 195–218. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9477.2005.00129.x>

- Theissen, F., Westerbeek, J., Pram, T., Duursma, A., & van Groen, D. (2020). *Inventarisatie Regionale Samenwerking Decentrale Overheden 2020* (p. 52). KWINK groep/ PROOF adviseurs. <https://proofadviseurs.nl/wp-content/uploads/2020/10/Inventarisatie-Regionale-Samenwerking.pdf>
- van de Bovenkamp, H., & Vollaard, H. (2017). Representative claims in practice: The democratic quality of decentralized social and healthcare policies in the Netherlands. *Acta Politica: International Journal of Political Science*. <https://doi.org/10.1057/s41269-017-0040-6>
- Van Houwelingen, P. (2017). Political participation and municipal population size: A meta-study. *Local Government Studies*, 43(3), 408–428. <https://doi.org/10.1080/03003930.2017.1300147>
- van Zanten, R. (n.d.). *De Lege Persstoeltjes in de Zaal. Om de Lokale Democratie: Gemeentebesturen Onder Druk*, 20(Montesquieu).
- Verbeek, K., Werfhorst, K.-J., Salomé, L., Buseiler, T., Britt, A., van Klaveren, S., & Boogers, B. (2018). *Beleidsparticipatie in de WMO 2015: Een Kwalitatief Onderzoek naar Ervaringen in de Lokale Praktijk* (No. P002126). BMC. https://www.eerstekamer.nl/nonav/overig/20180201/beleidsparticipatie_in_de_wmo_2015/document
- Visser, J., Vollaard, H., & Meijerink, F. (2015). Hoe korter, des te langer? *Bestuurswetenschappen*, 69(4), 6–22. <https://doi.org/10.5553/Bw/016571492015069004002>
- Vollaard, H. (2021). Local State-Society Relations in the Netherlands. In F. Teles, A. Gendźwiłł, C. Stănuș, & H. Heinelt (Eds.), *Close Ties in European Local Governance* (pp. 259–274). Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-030-44794-6_18